

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

**NYELVI ÉRINTKEZÉS
ÉS A HELYNÉVRENDSZEREK KÖLCSÖNHATÁSA**

Póczos Rita

Témavezető: Dr. Hoffmann István

DEBRECENI EGYETEM
Nyelvtudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2009

1. Az értekezés előzményei és célkitűzései

1.1. A forráshiányos, illetve forrásszegény időszakok etnikai viszonyainak vizsgálatában mai ismereteink szerint közvetlen bizonyítékokra általában nem támaszkodhatunk, mert direkt módon semmilyen írott (vagy nem írott) anyag nem tudósít a Kárpát-medence népességi helyzetéről. Ez a körülmény nemcsak a magyar írásbeliség kialakulását megelőző korszakra, tehát a honfoglalás korára és az azt közvetlenül követő időkre igaz, hanem az oklevelek ezreit létrehozó következő évszázadokra is: mivel ezeknek a dokumentumoknak a megrendelői, illetve megfogalmazói számára nem volt fontos körülmény a települések lakóinak, a peres ügyek résztvevőinek az etnikai hovatartozása, a származásukra vonatkozó információkat általában nem is rögzítették az oklevelekben.

Az Árpád-korban a Kárpát-medencében élő lakosság etnikai összetételére tehát főként indirekt módon, vagyis a régészet, a történeti földrajz, az antropológia, illetve későbbi írásos anyagok (pl. krónikák) bevonásával és a nyelvtörténet eredményeinek elemzésével következtetnek a népességkutatók. A nyelvtörténet a maga részéről a(z) általában későbbi, sőt: jóval későbbi adatolású) helyneveket, személyneveket, közszavakat használja fel bizonyítékként, ezek alapján fogalmazza meg feltételezéseit a magyarral érintkező nyelveket illetően, melyekből pedig a nyelvet beszélő népcsoportokra, azok etnikai hovatartozására következtet. E nyelvi források közül helyhez és időhöz kötöttségük miatt legjelentősebb bizonyító ereje a korai helyneveknek van: ha feltárjuk, hogy egy adott területen egy adott korszakban milyen nyelvű népcsoportok használták a helynévállományt, meglehetősen pontosan megrajzolhatjuk az adott régió etnikai térképét. Az eljárás nehézségét az okozza, hogy a helynevek pusztán etimológiai vizsgálatával csupán az illető helyek névadóit ismerhetjük meg, a névalkotás időszakától a helynév első adatának megjelenéséig viszont akár több száz év is eltelhetett, így — szélsőséges esetben — akár az adatok korára, akár a neveket korábbi korszakra visszavezetve olyan etnikai csoportok együttélését is feltételezhetjük, amelyek ténylegesen soha nem éltek egy időben. Ha egy meghatározott korszak népességi összetételére vagyunk kíváncsiak, a névadók helyett a korabeli névhasználókat kell felderítenünk.

1.2. A népességtörténeti célú helynévkutatás elmúlt közel száz évének irodalmában néhány szempont mentén határozott fejlődési vonal rajzolható meg: a Melich János munkásságával elinduló, majd Kniezsa István

és Moór Elemér által folytatott, ígéretesnek tűnő kutatások a múlt század közepén hosszú évtizedekre megszakadtak, és csak az 1990-es évektől számolhatunk újra rendszeres vizsgálatokkal az általuk megkezdett tudományterületen. A kezdeti nagyívű, az egész Kárpát-medencére kiterjedő vizsgálatoknak (Melich és Kniezsa tanulmányainak) a későbbiekben nincs folytatása: csupán az ezredforduló után tesz kísérletet Kristó Gyula egy viszonylag nagy terület etnikai viszonyainak feltárására, de ő is csak az egykori Magyarország peremvidékének népességtörténetét vizsgálja, és abból is kihagyja a vélhetően legnépesebb etnikai csoportot, a magyarságot. Mind a XX. század első felében, mind pedig a század végén megjelennek viszont egyes kisebb területek népességi jellemzőit tárgyaló írások, részben Moór Elemér, részben pedig Kiss Lajos, Benkő Loránd és Kristó Gyula tollából. Időben előre haladva egyre több olyan dolgozat jelenik meg, amely a helynevek és a népességtörténeti kutatások összefüggésének módszertanát, lehetőségeit hivatott tisztázni: elsőként Moór és Kniezsa tanulmányainak egy-egy fejezetében olvashatunk explicit metodológiai fejezeteket, a későbbiekben pedig Benkő Loránd, Kristó Gyula, Kiss Lajos és Hoffmann István közöl módszertani tárgyú cikkeket. Látványos átalakulást tapasztalunk a kutatóknak a helynevek népességtörténeti értékéről alkotott véleményében: míg Melich például alig egy tucatnyi helynév alapján egész országrészek etnikai térképét rajzolja meg, Kniezsa pedig kidolgozza a párhuzamos nevekről alkotott híres elméletét, Kristó (főleg kései dolgozataiban) csak erős megkötésekkel tartja felhasználhatnak a helyneveket a népességi viszonyok feltárásában. Szintén óvatosságra int Benkő és Hoffmann is.

Értekezésemben ezekhez a kutatásokhoz kapcsolódva egy olyan névrendszertani elemzés tapasztalatait igyekszem bemutatni, amely egy mai többnyelvű névállomány és a névhasználók kapcsolatának tanulmányozásával kísérel meg a régiség névkincséből levonható etnikai következtetésekhez újabb szempontokat adni. A vizsgálatok során egy mai helynévrendszert, a *Baranya megye földrajzi nevei* című névtár Sásdi járásának kétnyelvű, mintegy 13.000 adatot tartalmazó helynévállományát elemzem. A dolgozat elsődleges célja tehát a magyar–német kétnyelvű vidékek névrendszerét jellemző rendszerszerű összefüggések felfedése, a vizsgálatok során használt elemzési modell azonban reményeim szerint általánosabb érvényű megállapítások, tendenciák feltárásában, így általában a kétnyelvű névállományok viszonyrendszerének a leírásában, illetve

régebbi korszakok kevésé jól adatolható névkincsének a népességtörténeti felhasználásában is támpont lehet.

2. Az elvégzett vizsgálatok, a feldolgozás módszerei

2.1. Dolgozatom négy fő egységből áll: elsőként a helynevek és a népességkutatás kapcsolatát tárgyaló szakirodalmat tekintem át, majd a vizsgálatok elméleti, módszertani hátterét mutatom be. A következő fejezetben kerül sor a kiválasztott adatállomány elemzésére, illetőleg a vizsgálatok eredményének és az etnikai viszonyok összefüggéseinek feltárására. Az utolsó nagy egységben a mai névrendszer elemzésével nyert tapasztalatok segítségével egy korai névállományt, az Árpád-kori Borsod vármegye helynévkincsét vizsgálom, s kísérletet teszek a terület egykori népességének felderítésére.

2.2. A régi helynevekből történő etnikai következtetések során az alábbi problémákkal kell szembesülnünk: a korai ómagyar korból fennmaradt névanyag meglehetősen „töredékes”, a XII. századig gyakorlatilag minimális, a XIII. századtól egyre növekvő, de messze nem teljes számú helynévi adat áll rendelkezésünkre. Az, hogy melyik objektumnak maradt fenn neve, melyiknek nem, kétszeresen is esetleges: egyrészt nem jegyezték le a helynevet, ha annak nem volt valamilyen jogi, birtoklástörténeti szempontból fontos szerepe, másrészt pedig esetleges az egyes oklevelek fennmaradása, megtalálása is. A korai ómagyar kori névanyagot vizsgáló kutató tehát eleve hiányos adatbázis alapján tud csak dolgozni, így kénytelen az egész névrendszerre vonatkozó megállapításokat tenni úgy, hogy annak közel sem ismeri minden tagját. Ez alapján a feltételezéseket is jócskán tartalmazó kép alapján kerül sor aztán a névhasználói csoportokra jellemző nyelvi jegyek meghatározására. Ha ezeket a következtetéseket pedig a kiinduló helynévi rendszerre, sőt további helynévrendszerekre is alkalmazzuk, az elmélet egyre komplexebb összefüggésrendszert alkot majd, viszont egyre instabilabb lesz a kiinduló pont bizonytalanságai (azaz a nyelvi tények, az alapot képező adatbázis hiányossága) miatt. Még kevésbé megbízható az eredmény, ha az ilyen, bizonyítottan aligha tekinthető elképzelések alapján korábbi, nyelvemléktelen korok nyelvi és etnikai viszonyaira következtetünk vissza. Ahhoz tehát, hogy a névrendszer és az etnikum közötti összefüggéseket feltárjuk, szükségünk van magának a névrendszernek (tehát az elemeinek és a közöttük lévő belső viszonyoknak) a teljes és alapos és ismertetése is. Mi-

vel azonban a mai ismereteink alapján a töredékesen fennmaradt helynévállományokat csak korlátozottan bővíthetjük újabban megismert régi elemekkel, a köztük lévő kapcsolatokat célszerű rekonstruálni olyan névrendszerek alapján, amelyek teljes rendszerként megismerhetők. Az ilyen jellegű vizsgálatokhoz kiváló forrásnak bizonyulnak a jelen (illetőleg a közelmúlt) állapotát rögzítő helynévtárak, amelyek a nyelvészeti, névtani kutatási céloknak megfelelő közlésforma mellett az adatközlő nyelvi hovatartozására vonatkozó információkat is közölnek.

2.3. A korpusz kijelölése mellett a leíró keret kiválasztása is döntő jelentőségű a vizsgálatok eredményességének szempontjából. A névadatok osztályozására, ezzel együtt a köztük fennálló viszonyok, tehát az adott helynévi állomány egészét jellemző összefüggések felderítésére olyan elemzési modellt kell használnunk, amelynek a vizsgálandó névrendszer, illetve a vizsgálati cél komplexitásából adódóan több szempontnak is meg kell felelnie. Először is olyan modellt kell választanunk, amely kellően rugalmas ahhoz, hogy más nyelv(ek) névrendszereit is feldolgozza. Másodsor az alkalmazandó elemzési keretnek tekintettel kell lennie arra is, hogy a vegyes lakosságú területeken egy-egy denotátumnak több, különböző nyelvű közösségek által használt neve van, és ezek a nevek többnyire valamilyen etimológiai vagy szemantikai kapcsolatban vannak egymással. Az azonos denotátumra utaló nevek közötti viszonyok feltételezésem szerint nem véletlenszerűek, bizonyos mintákat követnek, a modellben tehát meg kell jelennie egy olyan szempontrendszernek is, amely a nyelvi kontaktusjelenségek következményeit megmutatja, vagyis a két különböző nyelvhasználói közösség névkincsét lényegében egy rendszerként is értelmezni tudja. Mindezek mellett fontos elvárás az alkalmazandó vizsgálati kerettel szemben, hogy mai és múltbéli helynévrendszereket egyaránt kezelni tudjon, vagyis univerzális jellege ne csak az eltérő nyelvek, hanem az eltérő korszakok névadási, névhasználati szokásai tekintetében is megmutatkozzon.

A fenti megfontolások alapján Hoffmann István többszintű helynév-elemzési modelljét választottam a vizsgálatok keretéül, amelyet azonban a korpusznak és a vizsgálati céloknak megfelelően több ponton is ki kellett egészíteni. Egyrészt a modellnek azokban a részrendszereiben volt szükség újabb alkategóriákra, amelyek a helynevek létrehozásában szerepet játszó nyelvi eszközök (azaz a név morfológiai, keletkezéstörténeti tulajdonságai) alapján osztályoznak, hiszen ezek a nyelvi kötöttségű ele-

mek nyelvenként más-más jegyeket mutathatnak. A német és a magyar névrendszerek összevető elemzéséből a két nyelvre jellemző névadási mintákról, illetve az azok közötti hasonlóságokról, különbségekről, valamint az esetleges interferenciajelenségekről kaphatunk információkat. Egy ilyen jellegű vizsgálat azonban nem képes azokat az összefüggéseket feltárni, amelyek a két rendszer párhuzamos, egyidejű használatából adódnak. Vagyis: a névadási modellek felderítése a német és magyar neveket mint két egymástól független névrendszert képes csak leírni, de rejtve hagyja a névállománynak azokat a speciális tulajdonságait, amelyek a kétnyelvűségből következően a két névrendszert összekapcsolják, tehát bizonyos értelemben egy rendszerré alakítják. Ennek az összekapcsolódásnak az eredménye a többnevűség, amelynek leírása a fentiekől eltérő sajátos vizsgálati módszereket és elemzési sémákat kíván: az azonos denotátumra utaló, eltérő nyelvű közösségek által használt helynevek viszonyai szintén jellegzetes mintákat követnek, s mint ilyenek a modell-elmélet értelmében az új nevek létrejöttét nagyban meghatározzák. Az egyes neveket mint rendszertagokat kategorizáló szintek mellett a névpárok oszttályozó újabb szintek így mintegy második dimenzióként egészítették ki Hoffmann elemzési rendszerét. A többnevűség kategóriáinak kidolgozásakor Šrámek modellelmélete, továbbá a lipcsei és brnói névtani kutatócsoportnak a helynevek integrációjáról alkotott elképzelései szolgáltak vezérfonalamul.

3. Az értekezés új tudományos eredményei

3.1. Hoffmann modelljének leíró szempontú vizsgálati szintjei közül a **funkcionális-szemantikai elemzést** végeztem el. A névállomány együttes vizsgálata mellett célszerűnek látszott a korpuszt részrendszerekre bontva is megfigyelni, így lehetőség nyílt az egyes névhasználói csoportokhoz (magyar, illetve német nyelvű kommunikációhoz) köthető állományok, valamint a denotátumtípusok (települések, vízfolyások, térszíni formák, közterületek stb.) neveiből felépülő alrendszerek összevetésére is.

A vizsgált adatállományra jellemző szemantikai minták (Šrámek terminusával: alapmodellek) közül három olyan jellegzetes modell emelkedik ki, amely megvilágíthatja a többnyelvű területek speciális névadási, illetve névhasználati szokásait, valamint segíthet feltárni a formális és informális névhasználat közötti különbségeket, így akár az oklevelekben

történő rögzítés körülményeit is: ilyenek a megnevező funkciójú egyrészes nevek, továbbá a megnevező és fajtajelölő szerepű névrészek kombinációjaként létrejött nevek, valamint egyes sajátosságkifejező és fajtajelölő névrész kapcsolataként leírható típusok.

A mai helynévrendszer vizsgálatából főként a település-, víz- és határnevek elemzésének eredményei értékesek, de a többi névtípus vizsgálata is szolgálhat adalékokkal egyes névadási, névhasználati szituációk feltárásához. A közterületek nevei például kiválóan szemléltetik a hivatalos és az informális, népi névadás, illetve névhasználat eltéréseit, s ezzel összefüggésben rávilágítanak a kétnyelvű közegnek a nyelvi presztízsből és az eltérő névhasználati (kommunikációs) helyzetből adódó különbségeire.

Az egyes névfajták elemzéséből világosan kitűnik, hogy a különböző denotátumtípusok neveinek etnikumjelölő értéke eltérő lehet: a régiségben is kimutatható névfajták közül a településnevek a legkevésbé alkalmasak a népességi következtetésekre, míg a kisebb közösségekben használatos, a társadalmi változások iránt érzékenyebb és adminisztratív eszközökkel kevésbé konzervált névfajtának (a víz- és határneveknek) jóval megbízhatóbb etnikumjelölő értéke van.

A vizsgált német nevek között nagy arányban fordulnak elő idegen eredetű megnevező funkciós helynevek, melyek a kiinduló formától csak kiejtésükben térnek el. (A településnevek között kevés kivétellel csak ilyenek szerepelnek). A magyar településnévi szórványoknak az oklevelekben tapasztalható egyértelmű túlsúlya az egyéb nyelvi eredetű településnevekkel szemben a mai településnév-állomány vizsgálata alapján tehát nem feltétlenül az általuk jelölt falvak magyar lakosságát tükrözik, sokkal inkább azt jelzik számunkra, hogy az Árpád-korban a magyarság volt olyan helyzetben, hogy a településneveket megnevezzék, illetve hogy az általa adott neveket az oklevélírók rögzítsék. A nem településnévi állomány az etnikai kutatások szempontjából sokkal megbízhatóbb forrás, ám itt is szem előtt kell tartani, hogy a kétnyelvűség esetén a szórvány kétszeres választás (a határt ismerő „adatközlő” és az oklevélíró döntése) után került be az oklevélbe. Ezt a kétszeres szűrést, melyet minden bizonnyal a korabeli presztízsvizonyok nagymértékben befolyásoltak, szintén nem hagyhatjuk figyelmen kívül a régiség helyneveinek értékelésében.

A kétnyelvű névállomány tanulmányozásának egyik legfőbb tanulsága, hogy az idegen eredetű, megnevező funkciójú helynevek még a mikronevek esetében sem utalnak direkt módon az etnikumra: ha a népességtörténeti kutatásokban kizárólag a nevek eredetéből következtünk a lakosság etnikai hovatartozására, könnyen tévútra juthatunk. A Sásdi járásban például ugyan a magyar és a német lakosság jelenlétét egyértelműen tükrözi a névállomány, de a névkincsben az egykori szlávosság nyomai is fellelhetők, noha szlávok az adatok felvételének idején már csak egy településen élnek. Mivel a fokozatosan beolvadó etnikum helynevei is fokozatosan tűnnek el a terület névállományából, jóval tovább őrizve annak emlékét, mint ahogy az illető népcsoport ténylegesen ott élt, a nevek származásából egy adott korszak népességei viszonyaira csak nagy körültekintéssel szabad következtetni. Másként fogalmazva ez a jelenség a névadó és a névhasználó egybeesésének veszélyeire figyelmeztet.

A funkcionális-szemantikai elemzés modellelméleti szempontú értékeléséből két olyan momentum emelendő ki, amelyek a régiség neveinek vizsgálatakor is segítségünkre lehetnek. A kétnyelvű közeg miatt két ponton tűnhet indokoltnak a Hoffmann-tól kölcsönzött elméleti háttér módosítása: egyrészt a megnevező funkció definiálásakor célszerű szem előtt tartani, hogy aktív kétnyelvűség esetén az 'X nevű hely' jelentésen túl egyéb információtartalom is társulhat az idegen eredetű helynevekhez (minimálisan az, hogy mely nép adata a nevet, ezen túl pedig a helynek bizonyos, a névben kódolt jellemzői is érthetőek lehetnek a kétnyelvű névhasználók számára). Másrészt ebben a tipológiai rendszerben nem szerepel a névadási indítékok között az azonos denotátumra utaló másik nyelvű helynév indukáló hatása, pedig valószínűleg ennek is jelentős szerepe van a névalkotásban.

A különböző nyelvű közösségek modelljeinek kölcsönhatása jelenik meg az eredetileg megnevező funkciójú, idegen eredetű helynevek integrációjában is: úgy tűnik, ezek a nevek általában úgy illeszkednek be az átvevő nyelv névrendszerébe, hogy a domináns modellekhez alkalmazkodnak (a magyarból átvett határnevek például a németben kétrészesé válnak, fajtajelölő alaprészszel egészülnek ki).

3.2. A keletkezéstörténeti vizsgálatnak azért van kiemelt szerepe a népességtörténeti kutatásokban, mert ez az az elemzési szint, amelyen a helynév kiinduló formájának (azaz a keletkezés pillanatában létrejövő

struktúrának) a nyelvhez kötése megtörténik. Ebből a szempontból a döntő momentum az utolsó névalkotási mozzanat megállapítása: amelyik nyelv keletkezéstörténeti modellje alapján jött létre a helynév, annak a népességnek a névadói tevékenységéhez kell rendelnünk.

A teljes névállományt vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy huzamos együttélés ellenére is mindkét nyelvben megtartja a névalkotás szabályrendszere a nyelvi karakterét. Míg a funkcionális-szemantikai elemzés során (főleg az újabb belterületi helynevek esetében) megállapíthatók a párhuzamos fejlődés nyomai, addig ilyen jellegű nyelvek közötti kölcsönhatások a keletkezéstörténeti szinten nincsenek. Ennek a tényezőnek szintén a névadók megállapításában lehet fontos szerepe. (A régiség tipikus magyar névalkotási mintája alapján, pusztán személyneves névadással létrejött helyneveket például a kiinduló személynév nyelvi hovatartozásától függetlenül mindig magyar névadókhoz kell sorolnunk.)

Ezen a vizsgálati szinten a helynevek kölcsönzésének, illetve az átvett nevek integrációjának a megismerése nyújthatja a legtöbb információt a kétnyelvű vidékek helynévállományából nyerhető etnikai következtetésekhöz. A mai névrendszer elemzése ezen az elemzési síkon is arra utal, hogy az átvételek arányát nagymértékben befolyásolják a társadalmi presztízsvizonyok: a szociális szempontból magasabban lévő közösség élen jár a névadásban, míg az alacsonyabb presztízssű névhasználók hajlamosabbak a már meglévő helynevek átvételére. (Természetesen egyik megállapítás sem kizárólagos érvényű.) Ha az átvett helyneveket népességi következtetésekből használjuk, bizonyos típusokat a vizsgálatokból ki kell zárunk, ilyenek például azok, amelyek jövevénynévként kölcsönzéssel és jövevényszókból belső keletkezéssel egyaránt létrejöhetnek.

A név eredetének megállapítás mellett legalább annyira fontos a név utóéletének vizsgálata is (azaz annak a feltárása, hogy hogyan illeszkedik be az integrátumok az átvevő nyelvbe). A mai kétnyelvű névállomány vizsgálata alapján arra következtethetünk, hogy a beilleszkedés különböző fokozatokban történhet, az ezekből kialakuló integrációs skála két végpontját egyrészt azok a nevek alkotják, amelyek a beilleszkedés során semmilyen változást nem szenvednek el, másrészt pedig azok, amelyek fonológiai és szemantikai szerkezete is változik. (A régiség névanyagának vizsgálata szempontjából különösen fontosak azok névegyedek, amelyek hangalakja idomult az átvevő nyelv fonológiai szerkezetéhez, az ilyen változásokat ugyanis az oklevelek kezdetleges he-

lyesírása nem minden esetben volt képes tükrözni.) Az integrációs folyamat alaposabb megismerése a névadók és a névhasználók elkülönítésében segíthet.

3.3. A többnevűségen azt a mai és régi névrendszerekben egyaránt gyakori jelenséget értem, hogy egy helynek egyidejűleg több neve is van. A többnevűség egynyelvű és többnyelvű helynévállományokra is jellemző: az azonos nyelvhasználói közösséghez köthető névpár- (vagy névcsoport)tagokat szinonimákként értelmezhetjük, míg a különböző nyelvűeket azonos denotátumra vonatkozó vagy azonos jelentésű névpárnak (névcsoportnak) nevezem.

Az azonos denotátumra vonatkozó névpárok tagjai közötti viszony az egyes helynevek elemzéséhez hasonlóan szintén két szinten, leíró és történeti szempontból lehetséges. Az előbbi vizsgálati szinten a névpár tagjai közötti megfeleléseket tanulmányozhatjuk: az elemzési keret kategóriáit a hangalaki, illetve szemantikai egyezések, valamint ezek altípusai és kombinációi alkotják. A keletkezéstörténeti szinten azt vizsgáljuk, hogy a névpárok milyen névalkotási móddal jöttek létre, ezen a síkon a fordítás és az átvétel alfajai szerveződnek rendszerbe.

A névpárok, névcsoportok belső kapcsolatainak elemzési eredményei azt sugallják, hogy a kétnyelvű névrendszerekben az azonos jelentésű nevek között általában szemantikai megfelelés van: leggyakrabban teljes egyezés. Ennél a típusnál lényegesen ritkábbak az egyéb típusok, mint a részleges egyezést mutatók, illetve az átvételek, legkevésbé pedig azok a névpárok jellemzők a rendszerre, amelyek tagjai között semmilyen kapcsolat nem fedezhető fel. Ezek a jellemzők arra engednek következtetni, hogy a kétnyelvű vidékek egy-egy nyelvhez köthető névrendszerei még akkor sem függetlenek egymástól, ha elemeiket, az egyes helyneveket a névhasználók egymástól elkülönítve, mindig csak az egyik nyelvhez kapcsolva alkalmazzák a kommunikáció során. Adataink szerint ugyanis a kétnyelvű közegben az új megnevezések keletkezését a denotátum számos tulajdonsága mellett annak már meglévő, a másik nyelvben létrejött neve is motiválhatja.

A mai névrendszert tanulmányozva azt tapasztaljuk, hogy a többnevűség lényegesen gyakoribb jelenség, mint ahogyan azt az oklevelek alapján a régi névrendszerekről feltételezni szokás: a régiségből helynévpárokat, azonos denotátumot jelölő névcsoportokat ritkábban tudunk kimutatni (főként, ha csak a szinkrón többnevűséget vizsgáljuk).

Ennek oka egyrészt a korabeli oklevelezési gyakorlattal magyarázható, másrészt viszont — a kétnyelvű névpárok hiányában — azt sem zárhatjuk ki, hogy az oklevelezés megindulásának korában nem számolhatunk kétnyelvűséggel.

3.4. A dolgozat utolsó fejezetében a mai névállomány elemzésével nyert tapasztalatok alapján a **korai ómagyar kori Borsod vármegye helynévrendszerét** tanulmányozom. Ebben a részben arra keresem a választ, hogy a névadatok alapján milyen népesség mutatható ki ezen a területen, illetve milyen változások tapasztalhatók a vizsgált korai ómagyar kori névállományban, ha azt bizonyos kronológiai határok mentén tovább tagoljuk.

A helynévállomány tanúsága szerint az Árpád-korban végig jelentékeny különbség mutatkozik Borsod vármegye északi és déli területei között. Mindkét régióban a magyar lakosság dominanciájára lehet következtetni a helynevekből, a vármegye északi felében viszont nagyobb tömegű szlávság is élhetett. Ennek a területnek a szláv előzményre visszavezethető névanyaga (legalábbis részben) vélhetően a vizsgált kornál régebbi időszakokból öröklődött át. Ez a feltevés a szláv eredetű nevek integrációjának fokával támasztható alá: egyrészt már a legkorábban kimutatható szláv etimonú nevek hangalakján, morfológiai szerkezetén is megfigyelhetők olyan jegyek (pl. hangtörténeti változások, magyar földrajzi köznévvel történő kiegészülés), melyek bizonyosan magyar névhasználói tevékenység nyomai, másrészt pedig időben előre haladva egyre kisebb a szláv eredetű nevek aránya az újonnan megjelenő nevek között. A megye északi részének népességére vonatkozóan ebből a két tényből az alábbiakra következtethetünk: 1. az okleveles kor előtti időkben ezen a vidéken bizonyára jelentős számban éltek szlávok, 2. a vizsgált korszakban a szlávok jelenléte egyértelműen nem bizonyítható (igaz, nem is zárható ki), 3. magyarokon és szlávokon kívül más népcsoportok meglétére a helynevek nem utalnak, 4. ebben a korszakban nem tűnik fel biztosan újabb betelepülő szlávság nyoma sem (még a tatárjárást követő időszakban sem). A vármegye déli részén szláv lakossággal még kevésbé számolhatunk: csupán a terület déli szélein jelenik meg a vizsgált korszak elején néhány szláv és magyar eredetre egyaránt visszavezethető településnév.

A mai többnyelvű névállomány elemzésének tapasztalatai, rendszerösszefüggései a régiség névállományára visszavezetve a korábban feltételezett etnikai képet tehát nem csupán árnyalják, de valamelyest bizonyta-

lanabbá, homályosabbá is teszik, mintha pusztán a nevek eredetmagyarázata alapján következtetnénk a hajdani lakosságra. Az esetlegesen megfogalmazott, több lehetőséget is megengedő megállapítások azonban mégis reálisabban közelíthetnek az egykori valósághoz, mint a biztosnak tűnő, ám ingatag alapokra állított következtetések.

4. Az értekezés tárgyából megjelent publikációk

Könyv:

1. PÓCZOS RITA: *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvi elemzése.* (A Magyar Névarchívum Kiadványai 5.). Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2001, 196 lap + 2 térképmelléklet.
2. PÓCZOS RITA–HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA: *Korai magyar helynévszótár. 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* (A Magyar Névarchívum Kiadványai 10.) Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2005, 449 lap.

Folyóiratcikk:

1. PÓCZOS RITA: Über die altungarischen Ortsnamen. *Namenkundliche Informationen* 83/84 (2003), 135–48. Leipzig: Universitätsverlag.
2. PÓCZOS RITA: A Sajó vízrendszerének nyelvi rétegei. *Magyar Nyelvjárások* 41 (2003), 105–27.
3. PÓCZOS RITA: A Garam és az Ipoly víznévrendszerének nyelvi rétegei. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA (szerk.): *Helynévtörténeti tanulmányok 1.* Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2004, 105–27.
4. PÓCZOS RITA: Nyelvtörténeti szempontok az Árpád-kor etnikai vizsgálatához. *Névtani Értesítő* 27 (2005), 136–43.
5. PÓCZOS RITA: Az Árpád-kori Borsod vármegye lakosságának nyelvi-etnikai összetételéhez. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA (szerk.): *Helynévtörténeti tanulmányok 2.* Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2006, 87–105.
6. PÓCZOS RITA: Többnevűség egy mai helynévrendszerben. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA (szerk.): *Helynévtörténeti tanulmányok 3.* Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2008, 179–207.
7. PÓCZOS RITA: Etnikai viszonyok tükröződése a helynévmodellekben. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA (szerk.): *Helynévtörténeti tanulmányok 4.* Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2009, 17–34.

Konferenciakiadvány:

1. PÓCZOS RITA: Nyelvi kölcsönhatások a helynévrendszerekben. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ–PÉNTEK JÁNOS (szerk.): *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Debrecen–Jyväskylä: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2002, 99–106.
2. PÓCZOS RITA: Jövevéynév, jövevéynyszó. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ (szerk.): *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2007, 21–8.
3. PÓCZOS RITA: A párhuzamos helynévadás. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ (szerk.): *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi konferencia előadásai*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2008, 223–9.